

ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТРЕТИРУВАННЯ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена необхідністю оволодіння соціальними педагогами технологіями профілактики третирування у шкільному середовищі. У статті охарактеризовано сутність технологій профілактики булінгу: «Медіація», «Коло», «Педагогіка переживання», соціально-педагогічний тренінг як метод профілактики третирування, «Програма профілактики булінгу Д. Олвеуса».

Ключові слова: третирування, шкільне середовище, соціальний педагог, профілактика, технологія.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства система суспільних відносин супроводжується змінами, які мають не лише позитивний, але й негативний характер. Аналіз наукової літератури і практики суспільного буття свідчить про тенденцію поширення явища третирування («булінг» або «мобінг») у загальноосвітніх навчальних закладах, яке полягає у систематичному переслідуванні та знущанні одних учнів над іншими.

У соціологічній, психологічній та соціально-педагогічній літературі проблема третирування знайшла висвітлення у працях вітчизняних (О. Дроздов, В. Ролінський, С. Стельмах, А. Чернякова й ін.) та зарубіжних (В. Бесаг, І. Конн, Х. Лейманн, Д. Лейн, Д. Олвеус, М. Сольберг, М. Шафер та ін.) учених. Варто зазначити, що найбільш ґрунтовні напрацювання щодо профілактики третирування у шкільному середовищі належать Д. Олвеусу.

Мета статті – охарактеризувати технології профілактики третирування у шкільному середовищі.

Необхідність вивчення феномена третирування серед учнів загальноосвітніх закладів актуалізується тим, що має небезпечні наслідки не лише для всіх його учасників, але й суспільства в цілому. Особливого значення набувають питання пошуку ефективних підходів до організації безпечного навчального процесу. З метою подолання булінгу, а також забезпечення гармонійних взаємовідносин та сприятливого психологічного мікроклімату у навчально-виховному закладі соціальним педагогам необхідно володіти технологіями профілактики третирування.

Пропонуємо розглянути деякі з них. Іноді учні самі не в змозі вирішити суперечку, а стосунки між ними стають дедалі напруженими. Заради відстоювання своїх інтересів та позицій школярі вдаються до асоціальних методів розв'язання конфлікту, а також постійних переслідувань і знущань. Саме тому ефективною технологією профілактики булінгу у шкільному середовищі є медіація.

Медіація (від слова «*media*» – середина) – це добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації, що склалася. Особливою рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання [5]. У медіації беруть участь конфліктуючі сторони та посередник (медіатор). Медіатор сідає посередині між двома конфліктуючими сторонами, допомагає їм залагодити свої стосунки і мирно розв'язати спірні питання. Варто зазначити, що він нічого не вирішує, не радить, не виносить свій присуд та рекомендації. Посередник стежить за правилами та веде розмову за певним планом. Окрім того, він має створити атмосферу, в якій люди зможуть відкритися, знайти спільну мову і виробити свої власні рішення [2, с. 79–81]. Медіатором може бути соціальний педагог, психолог, учитель, а також підлітки /старшокласники («Рівний – рівному»). Основними правилами, за якими відбувається медіація, є: готовність до співпраці; відвертість та чесність; вміння слухати та чути співбесідника; не перебивати; не ображати словами чи діями; медіатори відповідальні за хід проведення бесіди, слідкують за дотриманням правил [3].

Особливо ефективною є «Медіація ровесників», ідея якої полягає у тому, що підлітки звертаються за допомогою із розв'язання конфліктних ситуацій до однолітків. Саме тому під час навчання та практики проведення медіації тренер сидить осторонь і не втручається. В іншому випадку елемент довіри між учасниками буде порушено [2, с. 79–81]. Школярі-медіатори працюють під керівництвом координатора – представника педагогічного колективу. Зазвичай координатором стає соціальний педагог, психолог чи хтось із зацікавлених педагогів. Школярі-медіатори проводять зустрічі з ровесниками, які перебувають у стані конфлікту, і допомагають їм залагодити суперечку із урахуванням інтересів усіх сторін. Медіація ровесників передає відповідальність за вирішення

конфліктів до рук самих учнів. Окрім проведення примирних сесій, школярі-медіатори також беруть участь у заходах, присвячених роз'ясненню важливості і успішності співробітницького підходу, проводять тренінги з однолітками й молодшими школярами [12]. У розпорядженні медіатора безліч методів та прийомів, які допомагають сприяти процесу обробки конфлікту і вирішенню проблеми. Основними прийомами є: активне слухання, «Я»-посилання, перефразування, індивідуальні бесіди, мозкова атака, узагальнення, зміна формулювання висловлювань, контрсугестія, конкретизація та абсурдне припущення, розуміння послання тіла (напр., якби твоє зітхання могло б говорити, що б воно сказало?), встановлення безпосереднього контакту, подвоєння, перевірка розуміння, рольові ігри тощо [3].

Таким чином, шкільна медіація сприяє формуванню у школярів навичок ефективної взаємодії з оточуючими, навичок розв'язання конфліктних ситуацій конструктивним шляхом і відновлення добрих взаємовідносин, а також створює сприятливий психологічний мікроклімат у шкільних колективах, попереджаючи таким чином будь-які акти переслідування та знущання.

Ефективною технологією попередження буллінгу у шкільних колективах є «коло». Коло – це технологія, що сприяє залученню до вирішення проблеми всіх зацікавлених осіб та забезпечує їхню активну участь в обговоренні ситуації й прийнятті рішень [5]. Головною особливістю Кола є те, що кожен з учасників має можливість висловити власну точку зору та бути почутим іншими членами кола. Для проведення кола збираються люди, рівні для спілкування щодо складних питань і проблем, в атмосфері взаємоповаги й турботи згідно з певними правилами, а саме:

1. У Колі присутній ведучий (хранитель кола) – особа, яка інформує учасників про правила, формулює питання для обговорення, слідкує за тим, щоб громада дотримувалася процедури та несе відповідальність за атмосферу взаємоповаги, підтримки і толерантного ставлення.

2. Важливим елементом Кола є Мовник – це символічний предмет, що передається з рук у руки від одного учасника до іншого та дає право говорити.

3. Мовник завжди рухається по колу за годинниковою стрілкою. Кожен повинен дочекатися своєї черги.

4. Говорити має право лише той, хто тримає в руках Мовник, або той, хто отримав особливе право від хранителя Кола.

5. Кожен має право передати Мовник наступному, зберігши мовчання, якщо йому немає чого сказати або він/вона не хоче говорити.

6. Жоден не має права покинути Коло, поки воно не завершилося.

7. Мовник продовжує рухатися по Колу до тих пір, доки залишається людина, якій є що сказати з приводу дискусії. Коло закінчується тоді, коли Мовник обійде його, а всі збережуть мовчання [5].

Використання технології «Коло» у роботі зі школярами ефективно під час вирішення проблем, непорозумінь, конфліктів у колективі. Під час проведення Кола кожен з учасників має можливість висловити свою думку стосовно ситуації, яка виникла, тобто до вирішення проблеми можуть одночасно залучатися всі учасники третирування, а не лише «жертва» і «агресор». Після цього група переходить до обговорення варіантів розширення проблеми без агресії й насилля. При цьому рішення проблеми повинне задовольнити всіх учасників Кола, лише тоді процедура може бути завершена.

Одним із шляхів профілактики третирування в школі є використання технології «Педагогіка переживання», яка є широко розповсюдженою в країнах Європи. Використання даної технології у роботі з учнями передбачає накопичення у них позитивного соціального досвіду у вигляді знань, цінностей, правил поведінки, установок, умінь виходу із важких життєвих ситуацій, розширенню емоційно-особистісних зв'язків, кола інтересів та спілкування. Педагогіка переживання дозволяє спрямувати активність учнів у соціальне русло, формувати у них активну суб'єктивну позицію. Педагогіка переживання ґрунтується на аутентичних, інтенсивних переживаннях з метою їх включення в процес особистісного зростання [7, с. 69]. Переживання в контексті даного методу розуміється як переживання якої-небудь значущої ситуації, коли людина не спостерігає за нею на екрані, не читає про неї в книзі, а сама стає її учасником [10]. Метою педагогіки переживання є розвиток здатності діяти відповідно до ситуації [7].

Організація переживання, як правило, спрямована на набуття індивідом довіри до інших і до самого себе; досягнення самостійності й відповідальності в ухваленні рішень; усвідомлення своїх можливостей (сприйняття особистісних труднощів, подолання уявних меж своїх можливостей, готовність до ризику тощо); вироблення вмінь розуміти свої відчуття; формування навичок

самоконтролю; вміння цілісного та критичного сприйняття будь-якої ситуації; розв'язання конфліктних ситуацій; формування готовності до співпраці, роботи в групі, до надання підтримки іншим; розуміння і схвалення рольових відносин; набуття навичок орієнтуватися в умовах, що змінюються, та застосовувати знання і вміння в нових життєвих ситуаціях; розвиток творчих можливостей. Основною формою організації даної технології є спільна справа (ситуація, що проживається), яка включає такі етапи: теоретичний – збір інформації про майбутню справу; підготовчий – практична підготовка до справи; операційний – спільна реалізація справи; рефлексія – обмін враженнями про справу [8].

Більшість активних форм педагогіки переживання реалізується під час групової взаємодії [7, с. 70]. Робота з учнівським колективом може бути організована у формі: допомоги ближньому – створення «служби порятунку» і вирішення доступних учням соціальних проблем; фізичної підготовки – спрямована на подолання своїх комплексів, страхів та, як наслідок, розкриття себе, своїх можливостей; проекту – учні беруть участь у підготовці й реалізації якого-небудь заходу (напр., «Проти агресії і насильства»); експедиції – дозволяє проявити себе в нестандартних ситуаціях, коли досягнути успіху можна лише шляхом активної конструктивної взаємодії один з одним (туристичні походи, альпінізм, велосипедні прогулянки, сплави на плотах чи катамаранах) [10]. Аналіз думок, почуттів, страхів, які виникали під час пережитої проблемної ситуації, відіграє велике значення для гармонійного розвитку особистості.

Соціальний педагог у своїй роботі часто використовує соціально-психологічні технології, тобто систему процедур, в основі яких вплив на деякі сторони психічної реальності людини за допомогою особливих методів. Мова йде про методи, які використовуються в малій соціальній групі і за допомогою групи. Такі групи можуть бути природними (сім'я, клас, неформальна група ровесників) та лабораторними, спеціально організованими для профілактичної або корекційно-розвивальної мети (тренінгова група) [11]. Так, останнім часом у соціально-педагогічній діяльності широко використовуються групові форми роботи з учнями. Однією із форм групової роботи є тренінг.

Тренінг – це багатофункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини з метою гармонізації особистісного буття [9]. Характерними рисами тренінгу є: чітко визначена група учасників (зазвичай 10-15 осіб); єдність часу, місця та дії: все відбувається тут і тепер, на особистому досвіді учасників та тренера, без домашніх завдань або попередньої підготовки; заняття, спрямовані не лише на формування знань, а й на розширення практичного досвіду учасників [9].

Важливу роль у проведенні тренінгу відіграє поведінка тренера (соціального педагога), яка великою мірою визначається його теоретичною орієнтацією. Саме особистість тренера є важливим фактором, який визначає успішність проведення тренінгу. Розвиваючий та оздоровчий ефект виникає у тренінговій групі в результаті створення атмосфери емпатії, щирості, саморозкриття і теплих взаємовідносин між членами групи і тренером [1]. Окрім того, соціальний педагог (тренер) має побудувати таку систему проблем, запитань, завдань та вправ, які б надавали учасникам можливість переглянути звичні стереотипи поведінки [9].

Основною метою соціально-педагогічного тренінгу з профілактики третирування у шкільному колективі є зниження рівня агресії шляхом здобуття навичок адаптивної поведінки. Для досягнення даної мети соціальний педагог повинен: дати учням усвідомити неконструктивність агресивної та насильницької поведінки; навчити розуміти почуття, переживання, стани й інтереси інших людей; розвинути вміння грамотно проявляти свої емоції та стримувати агресивні реакції; сформувати навички конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів тощо. При взаємодії у тренінговій групі учень бачить себе у дзеркалі стосунків, вчинків і дій інших (учасників). Він здобуває навички подолання тривожності та агресивності, спостерігаючи за собою чужими очима.

Основне терапевтичне завдання полягає в емоційному переживанні конфліктних ситуацій у групі і дезактуалізації загрожуючих образів (чинників, що викликають агресію) за допомогою умовного зображення їх у грі, вправах і обговореннях. В результаті підлітки здобувають навички адаптивної поведінки, корегуються негативні риси їхнього характеру, стає більш адекватною їхня соціалізація. В процесі профілактичної роботи тренінгова група повинна відтворити соціальні стосунки та умови спілкування школярів у реальному житті. Така група стане моделлю життєвих взаємовідносин і дасть змогу адекватно відобразити свої почуття, проблеми, незадоволення, конфлікти та знайти шляхи їх вирішення [4].

Отже, тренінг дає змогу учасникам не лише сформувати певні знання, а й застосувати їх на практиці, перетворивши на вміння. Тренінгова форма групової роботи широко застосовується у

навчально-виховній роботі сучасного освітнього закладу з метою профілактики негативних явищ у шкільному середовищі, в тому числі і третирування.

У контексті нашого дослідження доцільно звернути увагу на програми попередження буллінгу. Так, найбільш ефективною програмою профілактики третирування у шкільному середовищі визнано «Програму профілактики буллінгу Д. Олвеуса» (*Olweus Bullying Prevention Program, OBPP*), яка передбачає організаційні, інформативно-консультативні, діагностичні та профілактично-корекційні заходи, що охоплюють усіх учасників навчально-виховного процесу в школі [13]. Основу програми складає тривимірна модель: школа, клас, індивідуум.

На рівні школи проводиться анкетування, педагогічна рада та шкільна конференція. З метою підтримки загальної дисципліни у школі посилюється контроль за поведінкою учнів під час перерв на шкільному дворі, спортивних майданчиках, їдальні, туалетних кімнатах, а також після закінчення уроків. Організація вільного часу в позаурочний період та забезпечення гарних можливостей для відпочинку на перерві (облаштування спортивних майданчиків, тенісні столи, баскетбольні кошики тощо). З метою більш ефективної профілактичної роботи педагогічного колективу у школі встановлюється «Телефон Довіри», про наявність і призначення якого інформуються всі учасники програми. Важливим аспектом програми є співпраця педагогів та батьків, який полягає у тому, що батьків постійно інформують про зміни у школі. Окрім того, батькам пропонують допомагати та брати активну участь у справах школи, особливо у важких випадках. Це дасть змогу зробити їх активними вихователями і партнерами. Створення ініціативних груп батьків (переважно батьки, які не працюють; домогосподарки) сприяє покращенню соціально-психологічного клімату в школі. Завдання таких груп полягають у підтримці та допомозі, організації додаткового харчування для груп продовженого дня, супровід дітей після закінчення занять.

Профілактична робота на рівні класу передбачає проведення багатьох заходів. Так, прийняття правил, розроблених класом, застосовуються у випадку покарання за агресивну поведінку, яка суперечить цим правилам. Відповідно до важкості і обставин скоєного вчинку, класний колектив приймає рішення про повідомлення батьків, адміністрацію школи або ж міліцію. Основним засобом проти агресії й насилля є похвала і покарання. При цьому, важливо, щоб педагог постійно тримав у полі зору потенційних «жертв» та «агресорів» не лише з метою контролю за їхніми діями, а й можливістю заохочення і похвали. Щотижневі зібрання класу створюють умови для встановлення внутрішньогрупових взаємовідносин та створюють прямий і опосередкований тиск на агресивних учнів, змушуючи їх переглянути власну поведінку.

Застосування методу кооперації у навчанні передбачає спільне виконання домашніх та інших завдань у малих групах. Метод має позитивну успішність, а також розвиває терплячість, взаємодопомогу, усуває упереджене ставлення й дискомфорт у відносинах. В результаті у дітей виникає позитивна взаємозалежність. Окрім того, гарний виховний потенціал закладений у проведенні спільних заходів (напр., свята, ігри, поїздки.). Проте в процесі проведення занять педагог повинен бути дуже уважним, оскільки для учнів може бути особливо болючим, коли в таких ситуаціях їх принижують.

Важливим заходом на особистісному рівні є проведення індивідуальної роботи з агресорами та учасниками буллінгу: бесіди з правопорушниками, соціально-педагогічна і психологічна підтримка та супровід аутсайдерів, жертв агресії й насилля, консультація батьків. Метою бесід з правопорушниками є повідомлення такого змісту: «В нашій школі засуджується насилля і необхідно докласти максимум зусиль, щоб його припинити...». Кожен учень у школі повинен дотримуватись правил поведінки, прийнятих на раді школи. Після виховних бесід правопорушник підписує індивідуальний договір, в якому вказуються правила поведінки: «Я не маю права штовхати або бити інших учнів, бігати по класу, принижувати учителів; якщо я не дотримуюся зазначених правил, то я буду оштрафований або виключений зі школи». Призначені покарання за вчинок повинні бути обґрунтованими та своєчасними. Дуже складно проходять бесіди з жертвами, оскільки ці учні часто залякані і бояться продовження насилля. Мета бесіди полягає в тому, щоб завоювати довіру учня й переконати його у тому, що йому буде надано реальну допомогу. Бесіди з батьками проводяться лише у випадку серйозних конфліктів між учнями. План вирішення ситуації розробляється спільно батьками і вчителями. Вплив, який здійснюють батьки на дитину після такої розмови, також допомагає покращити її поведінку в школі. У крайньому випадку, підлітку і батькам пропонується зміна класу або школи – це стосується як жертви, так і агресора.

Таким чином, оволодіння соціальним педагогом технологіями профілактики третирування у шкільному середовищі є невід'ємною частиною його професійної підготовки. Варто зазначити, що з

метою досягнення професійних успіхів, соціальний педагог повинен постійно вдосконалюватися, враховуючи інтенсивний розвиток інноваційних технологій превентивної роботи. Окрім того, в процесі професійної діяльності соціальний педагог має проводити семінар-тренінги для класних керівників та вчителів-предметників щодо теоретичних основ явища третирування і шляхів його попередження у шкільних колективах.

Список використаної літератури

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – СПб. : Питер, 2007. – 271 с.
2. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі / Р. Безпальча. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 96 с.
3. Бесемер Христоф. Медиация. Посредничество в конфликтах / Перевод с нем. Н. В. Маловой. – «Духовное познание». – Калуга, 2005. – 176с
4. Бреслав Г. Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности. Учебное пособие для специалистов и дилетантов (Серия «Психологическая помощь») / Г. Э. Бреслав. – СПб. – Речь, 1997. – 97 с.
5. Відновні практики в школах. У конфліктних ситуаціях врятує медіація! – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 28.10.2011 : <<http://www.safeschool.org.ua/articles.htm?id=4>> – Загол. з екрана. – Мова укр.
6. Гребёнкин Е. В. Социально-педагогическая профилактика агрессии и насилия среди несовершеннолетних в ФРГ / Е. В. Гребёнкин. – [Электронный ресурс] : Дисс... канд. пед. наук : 13. 00. 01. – М. : РГБ, 2005. – 151 с.
7. Игровая терапия как метод интеграции и реабилитации : Учебное пособие / Ответственный редактор и составитель С. В. Колкова. – М. : Права человека, 2001. – 88 с.
8. Коновалова Н. А. Подготовка специалистов по социальной работе УИС к использованию метода педагогики переживания / Н. А. Коновалова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : 28.11.2011: <www.socialworks.ru> – Загол. з екрана. – Мова рос.
9. Мілютіна К. Л. Теорія і практика психологічного тренінгу : Навч. посіб / К. Л. Мілютіна. – К. : МАУП, 2004. – 192 с.
10. Попов О. Підготовка соціальних педагогів до використання методу педагогіки переживань у роботі з дезадаптованими школярами / О. Попов // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 3. – С. 106–109.
11. Соціальний педагог / Упоряд.: Т. Шаповал і Т. Гончаренко. – К.: Вид. дім „Шкільний світ”: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 80с.
12. Співпраця міліції та громади задля безпеки: Школа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 28.10.2011: <<http://www.bezpeka.gov.ua/ua/main/school/>> – Загол. з екрана. – Мова укр.
13. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys / D. Olweus. – Washington : Hemisphere Publishing Corporation, 1978. – 218 p.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Галімов Анатолій Володимирович.

Стаття надійшла до редакції 25.11.13.

Гайдамашко І. А. «Технологии профилактики третирования в школьной среде».

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена необходимостью овладения будущими социальными педагогами технологиями профилактики буллинга в школьной среде. В статье обоснована суть технологий профилактики буллинга: «Медиация», «Круг», «Педагогика переживания», социально-педагогический тренинг как метод профилактики буллинга, «Программа профилактики буллинга Д. Олвеуса».

Ключевые слова: третирование, школьная среда, социальный педагог, профилактика, технология.

Gaydamashko I. A. «Technologies of ill-treatment prevention in school environment».

Topicality of the material presented in the article is caused by the necessity of social pedagogues to master technologies of ill-treatment prevention in school environment. The essence of bullying prevention technologies such as «Mediation», «Circle», «Experience pedagogies», social-pedagogical training as a method of ill-treatment prevention, «D. Olweus's program of bullying prevention» has been characterized.

School mediation encourages the formation of schoolchildren's skills of effective interaction with those who are around them, solving conflict situations by a constructive way, creating favorable psychological atmosphere in school groups, preventing in such a way any acts of bullying or harassment. The «circle» technology helps solve conflicts and misunderstandings in school groups in the atmosphere of mutual respect and trust. The advantage of the technology is that all the participants of the ill-treatment can be simultaneously involved in solving the problem, not only a «victim» and an «aggressor». The usage of the «experience pedagogies» technology within the work with schoolchildren presupposes their accumulation of positive social experience in the form of knowledge, values, behavior rules, norms, abilities to find a way out of difficult life situations, extension of interests and circle of communication. Social-pedagogical training of ill-treatment prevention in school environment is aimed at the reduction of schoolchildren's aggression level by means of acquiring skills of adaptive behavior. The most effective program of ill-treatment prevention in school environment is considered to be «D. Olweus's Bullying Prevention Program» (OBPP), the basis of which is the three-dimension model (school – classroom – individual) that covers all the participants of the education process.

Keywords: ill-treatment, school environment, social pedagogue, prevention, technology.